

**ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В
ПОДІЛЬСЬКОМУ РЕГІОНІ
(НА ПРИКЛАДІ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

І. М. Барна

birine21@gmail.com

*Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка,
м. Тернопіль, Україна*

На початкових етапах антропогенезу освоєння будь-якою групою, спільнотою певної території відбувалось у виключній відповідності до можливостей її природно-ресурсного потенціалу. Відтак, розглядаючи природокористування як вилучення, залучення природних ресурсів для свого життєзабезпечення людиною за умов природно-географічної неоднорідності території планети, очевидним є формування спільнот, які по-різному як якісно, так і кількісно експлуатували довкілля, набуваючи рис етнічної самобутності. Таким чином, використання ресурсів навколишнього середовища в межах етносу обумовило його етнічне «обличчя», як сукупності способів, прийомів, засобів для отримання підстав не лише успішно вижити, але й відновитись в наступних поколіннях. Останнім ретельно й докладно передавались у спадок, отримані шляхом спроб й помилок, способи використання природних ресурсів, які з часом набували ознак традицій.

Частиною етнокультури в широкому сенсі слова було розуміння кожним з етнічної спільноти залежності від природного середовища, стан якого корелює з оптимальним природокористуванням. Етнос сприймав природу як фундамент, на якому можна було будувати своє життєзабезпечення, тому лише традиційне природокористування реалізоване етнічною спільнотою враховувало потенційні можливості екосистеми в межах етнічної території. Відтак, поява мігрантів завжди розглядалась аборигенами як проникнення відмінних, більше того небезпечних, традицій використання ресурсів, сформованих в умовах іншого їх поєднання на чужій території. У цьому крилась небезпека руйнації, виснаження життєдайного етнічного довкілля для корінних мешканців з боку приїждоного населення. Територія Тернопільської області як частина української етнічної території в цьому контексті є доволі цікавою, особливо беручи до уваги її історію.

Природокористування на рівні регіону реалізувалось впродовж тривалого історичного часу під впливом різних факторів, а тому

змінювалось як в часі із зміною політичного статусу території, так і в просторовому аспекті.

Сучасна територія Тернопільської області, географічні межі якої встановлені 4.12.1939 р., належить до основного етнічного масиву формування українського народу. Виникнення перших етнокультурних утворень на території краю припадає на V-VI століття. Ними були слов'янські племена дулібів, які згодом відіграли вирішальну роль в об'єднувальних процесах регіону, а також племена тиверців, які заселяли південні райони. Значний розвиток продуктивних сил у дулібів сприяв процесам етнічної консолідації, які призвели до злиття племен у VI ст. у Дулібський союз племен – перше об'єднання державного типу на території краю.

Найвищої відмітки досягли об'єднанчі етнічні процеси за часів київського князя Володимира Святославовича, коли відбулась етнічна консолідація східнослов'янських племен в єдину етнічну спільність на основі давньоукраїнської держави – Київської Русі. Етнічне «я» представників держави підсилювалось єдністю способів використання навколишнього середовища.

У другій половині XI ст. Київська Русь розпалася на окремі удільні князівства. На території сучасної Тернопільщини наприкінці XI ст. виникає Тербовельське удільне князівство, перша письмова згадка про яке датується 1084 р. У північній частині краю з середини XII ст. виникає Шумське удільне князівство. За таких умов міста Тербовель та Шумськ переростають на значні політичні, економічні та культурні центри, які притягували до себе емігрантів – представників інших етносів, головним чином сусідських (поляків, мадярів, литовців, а також вірменів). Проте, зростанню обох князівств завадила політична ситуація, в якій пересікались інтереси київських та володимир-волинських князів. На правах окремої землі в 1144 р. Тербовельське князівство ввійшло до складу Галицького, а Шумське на тих же правах трохи згодом в 1157 р. до – Володимир-Волинського князівства. У галицькому князівстві з'являються невеликі групи чехів, продовжують прибувати греки, євреї з Хозарії, Криму, Візантії, країн Західної Європи. Трохи згодом у XIV ст. євреї прибували з Литви та Польщі.

У 1199 р. територія сучасної Тернопільської області цілком була в складі Галицько-Волинського князівства – «першої безперечно української держави» за висловом українського історика С. Томашівського [6, с. 62]. Волинь і, особливо, Галичина були густозаселеними, їхні міста повставали на стратегічно важливих

торгових шляхах із Заходу, що при наявності родовищ солі в Галичині сприяло появі у поселеннях купців із Заходу та Півдня. При дворах Галицько-Волинської держави служило чимало поляків, чехів, вірмен, караїмів. Польська присутність з часом настільки зросла, що в 1275 р. утворені римо-католицькі єпархії на землях краю, у поєднанні з щедрим обдаруванням латинського духовенства та чернечих чинів земельними наділами послужило знаряддям колонізації. Заохочувалась галицько-волинськими князями і німецька колонізація через звільнення від податків, право на самоврядування.

Проте, як засвідчують історичні джерела, представники іммігрантських етносів цього часу не змінювали способи природокористування, позаяк і в їхніх маєтках, і поза ними працювали корінні жителі, які реалізували традиції обробітку землі, рибальства, ковальства, гончарства, теслярства, ткацтва тощо. За таких умов можна стверджувати, що етнічна строкатість населення на землях краю не зумовлювала екологічно деструктивний вплив в контексті природокористування.

Порівняно із нападами зовнішніх ворогів із Заходу в особі німецьких лицарів чи угорсько-польських феодалів, для яких українські землі були ласим шматком, монголо-татарська навала середини XIII ст. була найтрагічнішою, позаяк несла в собі економічний занепад (сплата великої данини, спустошення міст і сіл, втрата значної людності). Через це міста на землях краю, особливо пограничних, засновані з потреб оборони у вигляді укріплених замків зазнавали руйнації, а разом з ними і природне середовище. На території краю, яка потрапляла в поле мілітарних інтересів монголо-татар значно погіршувалась екологічна ситуація, сягаючи критичного рівня з наступних причин.

Дослідники доводять, що організація і манера пересування монгольської армії відрізнялась від всіх інших армій світу двома принциповими ознаками: 1) монгольське військо складалось тільки із кавалерії; 2) монгольські війська насувались з великим запасом коней, яких вони завжди брали з собою.

З точки зору екологічних наслідків присутність такої армії мало вкрай несприятливий вплив, зважаючи на її величезну чисельність дефінітивно прирівняну до нашестя чи навали (за деякими оцінками 25 тис. воїнів). Під час походів воїни доїли коней або ж вбивали їх заради м'яса, також харчувались з облавного полювання і грабування навколишніх сіл. Традиційно монгольська армія пересувалась витягнувшись в одну довгу колону, за якою йшли обози. Монголи

розтягувались на велику відстань, щоб забезпечити випас коней і дати солдатам максимальний шанс загнати дичину, що виснажувало сіножаті й ліси. У відповідності до стратегічних планів війська затримувалися на місцях, рясних кормами і водою, і проходили форсованим маршем райони, де цих умов у наявності не було. Наскільки масштабним був вплив можна уявити, взявши до уваги, що кожен кінний воїн вів від одного до чотирьох заводних коней, яких міг у поході при потребі міняти, збільшуючи довжину переходів і скорочуючи потребу в привалах і днюванні.

У сутінках воїни розпалювали невеликі вогнища, намагаючись зробити це тоді, коли ще досить світло, щоб вогонь було видно на великій відстані, але досить темно, щоб дим не було видно здалеку. На вогні вони поспішно готували їжу. Після вечері вони не засиджувались і не спали біля вогню, а у заглибленнях в землі. Оскільки на світанку армія продовжувала рух, то руйнування ландшафтів через витоптування, випасання й риття землянок продовжувалось, охоплюючи нові площі. До цього слід додати, що під час війни кочівники залишали трупів на милість диких звірів і природи.

Успіх монголо-татар під час походів супроводжувався негативними екологічними наслідками, ще й тому, що при облозі використовувались пристосування для ламання фортечних стін, метання каміння, перекидання через фортечні стіни посудин із нафтою, що призводило до пожеж. При відсутності кам'яні снаряди замінялися дерев'яними колодами з рослинних деревних стовбурів, які знаходили, вирубували в лісах.

Історичні джерела доводять, що золотоординське панування (чи іго) виявилось нищівним ще й у контексті деградації довкілля на завойованих землях краю, які обкладались системою податей та повинностей – данина, мито, плужне, підводне, корм, ловче та ін. Останні змушували українське населення посилювати експлуатацію природних ресурсів, щоб вижити.

У 1340 р. Галицько-Волинська держава припинила своє існування завдячуючи власній знаті, котра позбавила Галичину та Волинь останнього князя Юрія Мазовецького, а західні українці потрапили під владу чужоземних правителів: Литви, Польщі та Угорщини [5, с.68]. Вже до кінця XIV ст. помітно посилилася іноземна колонізація: земельні наділи одержували польські, німецькі, угорські та інші іноземні власники, внаслідок чого ускладнювався етнічний склад населення, а відтак, формувалися екологічні ситуації пов'язані з

експлуатацією компонентів довкілля задля отримання дешевої сировини.

На думку, Н. Яковенко багатолітні війни, помножені набігами Ногайської Орди, що за татаро-монгольської доби утвердилася в межиріччі Дніпра і Дністра, призвели до запусіння багатьох ще недавно загосподарованих обшарів [7]. Тому землі роздані в ленне володіння (за умови виконання спадкової військової служби) дрібній шляхті з Мазовії, Малої Польщі, Силезії, а також воїнам-ветеранам найманих королівських загонів – німцям, чехам, угорцям, румунам необхідно було залюднити. Тож разом зі шляхтою на територію краю за даними Н. Яковенко проникав і селянський іноетнічний елемент, приваблений поселенськими пільгами. Автор доводить, що слідом за цією свого роду «військовою колонізацією», яка мусила забезпечити самооборону краю, просувався торгово-ремісничий люд – поляки, німці, євреї [7].

Не загострюючи увагу на етнічній приналежності переселенців, для нас важливо відзначити, що екологічні наслідки зміни етнічного складу населення краю визначались тим, що:

1) значна маса іммігрантів репрезентувала шляхту, збройний люд чи городян, які споживали, використовували продукowane місцевим населенням, відтак, не завдаючи шкоди довкіллю;

2) домінування серед переселенців польського населення, навіть сільського, за умови реалізації інтересів особистого життєзабезпечення, а не бажання прибутків шляхом експорту, тощо, не деформувало традиційне природокористування автохтонів.

Підтвердженням останнього висновку легко віднайти у праці С. А. Макаруча, в якій детально осмислено системи землеробства українців. Зокрема, знаходимо докази того, що традиційно землеробство поділялось на три галузі: рільництво, городництво і садівництво. Причому, домінувало рільництво, завдяки чому українці вирощували різні злакові (пшеницю, жито, ячмінь, просо, овес, гречку та ін.), зернобобові (біб, горох, сочевицю тощо) та технічні (коноплі, льон, рижій) культури.

Землекористування автохтонного населення з впевненістю можна назвати екофільним, позаяк найпоширеніші культури яру, озиму пшеницю та озиме жито висівали відповідно на кращих ґрунтах чи виснажених ділянках. На території краю корінне населення широко вирощувало гречку та невибагливий ячмінь, про який зі слів автора в народі говорили: «Кидай мене в грязь, то будеш як князь», «Топчи мене в болото, то буду як золото» [3]. З XVIII ст. до переліку культивованих

видів потрапляє кукурудза, поширена із Західної Європи.

Дослідження С. А. Макарчука та ін. вказують, що віддавна на українських етнічних землях, вирощували дві основні технічні культури – коноплі та льон, з насіння яких били олію, а з їхнього волокна виготовляли тканини для одягу. На землях краю українські селяни віддавали перевагу льону, який висівали на ділянках твердого перелогу.

З 60-х років XVI ст. з Південної Америки до України, а відтак на територію краю, потрапляє картопля, яка згодом стає другим хлібом. Згодом у XIX ст. широкого розповсюдження набуває цукровий буряк як натуральна сировина для виробництва цукру. Буряк, картоплю, а також цибулю, часник, огірки висівали та висаджували на добре угноєних ділянках. На городах автохтонного люду можна було зустріти майже повсюдно у невеликій кількості мак, кріп, моркву, редьку, петрушку й інші культури.

Життєзабезпечення корінного населення на території сучасної Тернопільської області включало не лише перелік культур чи видів тварин, які формували етнічний харчовий раціон, але й, як справедливо зазначає С. А. Макарчук, системи використання та обробітку ґрунту, кожна з яких базувалася на таких трьох елементах: відпочинок експлуатованої земельної ділянки, методи обробітку ґрунту, певна черговість висіву культур. Додамо, що існування згаданих трьох елементів у традиційному природокористуванні українців стало запорукою екофільного землеробства, яке було і залишається фундаментальною основою етногенезу українців.

У цьому процесі українці пройшли етапи мотичного землеробства, вирубно-вогневого, перелогового, дво- та трипільної системи обробітку землі. Історично перше знаряддя українців-землеробів – мотика використовувалась і тоді, коли ділянки лісу до осені вирубували, чекали весни, щоб спалити і розпушити землю. На зміну вирубно-вогневій системі обробітку землі прийшла перелогова, використання якої дозволяло відновитись ґрунту завдяки розорюванню нових ділянок. Значне зростання чисельності населення в умовах обмеженості вільних від обробітку територій створили підстави для появи двопільної системи землеробства. Її суть полягала в тому, що всі придатні для обробітку землі сільська громада розділяла на дві приблизно однакові частини: одну з них орали і засівали різними зерновими культурами, а на іншій випасали домашню худобу [3]. Наступного року змінювали функціональне призначення кожної з ділянок, так, що удобрені природним чином пасовища ставали ріллею, а

рілля – пасовищем.

Таким чином, землекористування як складова природокористування українців не було виснажливим, оскільки становило основу землеробської культури, більше того уможливило біологічне виживання та соціальний розвиток. Проте найдосконалішою в цьому контексті була трипільна система землеробства. Її суть полягала в тому, що всю землю українські селяни розділяли на три приблизно рівні частини: одну відводили під пар, тобто не засівали зовсім, а використовували як пасовище («толока»), на другій («царина») сіяли озимину, а на третій («ярина») – ярові культури [3]. Наступного року розорювали толоку, де вирощували озимі. Натомість, тогорічну царину, після жнив, орали на зяб, а весною засівали її яровими культурами [3]. Іншими словами, впродовж трьох років кожна з названих ділянок ріллі почергово змінювала функціональне призначення, що дозволяло землі відновитись. Навіть в умовах малоземелля українці вбачаючи в землі «годувальницю», дбали про її стан шляхом використання раціональної сівозміни.

Повертаючись до питання появи польського населення на території краю та можливості його впливу на традиції природокористування корінного населення, необхідно врахувати наступне: 1) на польських фільварках земля оброблялася руками українських селян у відповідності до усталених традицій господарювання, а також вирощувалося збіжжя й вигодовувалася худоба на продаж, тощо; 2) як зазначають більшість дослідників основним традиційним заняттям польського населення було сільське господарство, передусім культивування зернових, що мало багато спільного з таким в українців.

Зокрема, у ранньофеодальну епоху на польських землях існувала перелогова система землекористування. Поле засівали кілька років поспіль, а коли воно втрачало врожайність, обробляли інше, підготовлене. Згодом перейшли до двопільля і трипільля (XIII ст.) [1]. Подібно як і українські, польські селяни культивували просо, пшеницю, овес, ячмінь, жито, пізніше гречку. З XIX ст. почали вирощувати кукурудзу. З бобових були поширені горох, боби, сочевиця, квасоля. У феодальний період основною культурою була ріпа, а з XIX ст. – картопля, а також овочеві – капуста, буряк, цибуля, часник, морква, кріп, помідори, огірки тощо. В садах на польських землях росли яблуні, груші, сливи, черешні, вишні, і лише в XIX ст. почалось розведення абрикосів, персиків, грецьких горіхів, порічок, агрусу, з XX ст. –

полуниці, малини [1].

Знаряддями польських землеробів, як і українців, були спочатку рало, згодом плуг, а також серпи, коси, жниварки, ціпи, молотарки, а тягловими тваринами – воли. Така подібність у традиційному природокористуванні сусідів була наслідком подібності природно-географічних та агрокліматичних умов та ресурсів.

Основними видами тваринництва у поляків та українців були розведення великої рогатої худоби, овець, кіз, свиней, коней і домашніх птахів. Вони також були добрими рибалками та мисливцями на диких птахів, білок, куниць, зайців, вовків, косуль. З сільських ремесел здавна були поширені ткацтво, обробка дерева: будівництво житла, бондарство, виготовлення меблів, землеробських знарядь і господарського начиння, плетіння з коріння й гілок дерев [1].

Аналіз традицій природокористування у корінного населення та польських колоністів доводить значу подібність, відтак, не може розглядатись як чинник деструктивного впливу, особливо за умов переважання серед колоністів шляхти. Подібні наслідки для природного середовища мала і поява інших етнічних груп – представників землеробських традицій.

Окрему групу колоністів, як зазначалось вище, становили євреї. Коло занять єврейського населення лишалося традиційним – торгівля, лихварство, орендарство, корчмарство і нецехове ремесло. Щодо першого, то спостерігається навіть виразна домінація євреїв-купців, які зосереджували в своїх руках три чверті вивозу усіх товарів. Серед ремісників традиційно заможнішими були майстри-золотарі, у той час, як представники звичних ремесел – шевці, кравці, кушніри, склярі – мали ще скромніші достатки, ніж їхні колеги-християни. У сільській місцевості представники іудейського віровизнання були крамарями, корчмарями, рознощиками товарів. За таких умов стиль життя та побут євреїв не справляв негативного впливу на регіональне природокористування українського населення.

У 1434 р. в Галичині було введено т.зв. польське право, яким місцеві феодали звільнялися від більшості повинностей, фактично у привілейованому становищі у польській державі були і вірмени, які компактно проживали у містах та відігравали помітну роль в соціально-економічному житті земель. Це сприяло тому, що в XVI ст. виникли вірменські колонії в Бучачі, Підгайцях, Бережанах, Чорткові, Язлівці. Попри те, що серед вірменів (қобзан), певний відсоток становили «раміки» (чернь, простолюди), їх порівняно високий соціальний та

майновий стан тривалий час сприяв збереженню ендогамних рис [4, с. 47]. Вірменська присутність на землях краю не мала впливу на традиції взаємодії з природним середовищем корінного населення, позаяк вірмени, зазвичай, були купцями і ремісниками, зрідка займались розведенням овець.

Тривалий час Тернопільщина була розділена між двома державами, етнічно різнорідним був і колонізаційний елемент, різною, зрозуміло, стає і етнічна структура населення частин регіону та частка в ній тих чи інших національних меншин. Тербовельщина, як східна частина Східної Галичини, була захоплена у 1340 р. польською короною, а Крем'янецька та Збараська волості завойовані литовським князем Любертом на користь Великого князівства Литовського. Литовці за браком людей для управління своїми завоюваннями дозволяли місцевій українській знаті обіймати високі адміністративні посади. Виявляючи незмінну повагу до місцевих звичаїв, литовці проголошували: «старого ми не змінюємо, а нового не впроваджуємо» і як доказ приймали християнство (а були на той час ще язичниками), «руську» мову, як мову більшості населення князівства визнавали в якості офіційної.

Північні землі Тернопільщини – Крем'янецька та Збараська з ліквідацією в 1452 р. Волинського князівства Литовської держави стали провінціями Литви під управлінням урядника великого князя Казимира Ягеллоновича. Перебування в складі Литовської держави мало значні наслідки для корінного населення і в плані змін, які відбулися у природокористуванні. Насамперед, стало інтенсивнішим удобрення ґрунту. За Литовським статутом 1529 р., удобрені ґрунти коштували вдвічі дорожче за неудобрені. У Галичині в XVIII ст. було три види удобрення ґрунту: поправлення (внесення гіпсу, вапна), угноєння (внесення гною, приорювання зеленого добрива), обробіток ґрунту (підвищення його родючості за допомогою орних знарядь). Найпростішим способом підтримання родючості ґрунту було виділення орних площ під пасовища. За трипільною системою ґрунт підживлювали раз на три роки під озимі культури.

Для підвищення родючості ґрунту використовували різні форми сівозміни. З появою картоплі трипільля змінилося чотирипільля або нерегулярною паровою системою. У сівозміну вводили технічні культури. В маєтках великих землевласників почали запроваджувати багатопільну систему. З того часу дотримувалися чотириетапної сезонної оранки: 1) весняна під парові культури; 2) оранка чорного

пару; 3) літня оранка толоки і обробіток стерні під озимі культури; 4) зяблева оранка. Як і раніше, культивували жито, пшеницю, ячмінь, овес, гречку, горох. Встановилася стійка структура посівів. У Галичині посіви вівса становили 34 % посівів зернових, жита – 24 %, ячменю – 16 %, гречки – 12 %, пшениці – 9 %. Озими займали 1/3 площі.

За таких умов сталися зрушення і в садівництві, зокрема, збільшилися площі садів, з'явилися нові сорти плодкових, почали застосовувати щеплення дерев. Сади були в кожному домі. У Галичині овочів, фруктів вирощували мало. Однак зростало господарське значення тваринництва. Наявність худоби (коней, волів, корів, овець) визначалася внутрішніми потребами господарств, площею орної землі, сіножатей. Чисельність худоби була значною [3]. Це пояснювалося двома факторами: наявністю добрих пасовищ і великими запасами барди на гуральнях.

Упродовж XVIII ст., особливо у другій половині, на основі попередніх нововведень поглибилася спеціалізація сільсько-господарського виробництва. На Волині більше вирощували озимої пшениці (до 30 %). Для Галичини був характерним гречано-вівсяний напрям. Для сільського господарства другої половини XVII-XVIII ст. характерним було зростання його товаризації. Значна частина зерна реалізовувалася на внутрішньому ринку для харчування міського населення і виробництва горілки, решта – експортувалася. Важливе місце в експорті на ринки Заходу займали й інші продукти сільського господарства (вовна, сало, прядиво, віск, мед, шкури) й різних промислів (ліс та продукція лісових промислів, вироби з дерева тощо). До Гданська й інших портів Балтики безперервним потоком йшли бруси, дошки, барила, шогли, попіл, деревне вугілля, поташ тощо.

Таким чином структура, етнічного складу населення Тернопільщини формувалась протягом тривалого історичного часу. Характерною її ознакою є територіальні відмінності, породжені різнодержавним володінням земель сучасної Тернопільщини. Зміни етнічної самосвідомості та інших культурно-побутових рис корінного населення відбувалися в двох умовно визначених сферах: етногенетичній (від початкових етапів походження та формування українського народу по лінії руські – русини – українці) і просторовій (територіальній), яка склалася під впливом особливостей їхньої історії, обумовлених складними соціально-політичними факторами та багатовіковими міжетнічними взаєминами. Проникнення колоністів на територію краю чинило вплив на традиційне природокористування українців,

позаяк взаємодія з компонентами довкілля відбувалась внаслідок трансформації традицій природокористування корінного населення.

Список використаних джерел:

1. Алексеев Ю. М. Країнознавство. Частина І. Культура народів слов'янських країн: Навчальний посібник / Ю.М. Алексеев, В.І. Наулко, Н.В. Руденко. – К.: Київський славістичний університет, 2002. – 121 с.
2. Історія міст і сіл Української РСР. Тернопільська область. – К., 1973. – 640 с.
3. Макарчук С. А. Етнографія України. Навч. пос. / С. А. Макарчук. – Львів: Світ, 2004. – 518 с.
4. Наулко В. Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність / В. Наулко. – К.: Гол. спец. ред. літ-ри мовами нац. мениин України, 2001. – 424 с.
5. Стоколос Н. Етноконфесійні трансформації в Україні: історичні уроки // Релігійна свобода. Релігія і церква в Україні: уроки минулого і проблеми сьогодення. Зб. наук. праць №7. – К.: Світ Знань, 2003. – С.33-39.
6. Шаблій О. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії / О. Шаблій. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2001. – 744с.
7. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. / Н. Яковенко. – К.: Генеза, 2010. – 380 с.
8. Rapacki W. Ludność Galicyi. – Lwów, 1874. – 128 s.

УДК 911.3 : 614.1

ДО ПИТАННЯ ОЦІНЮВАННЯ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ

І. П. Дем'янчук

ilona.demianchuk@ukr.net

*Національний університет біоресурсів і природокористування України,
м. Київ, Україна*

П. М. Дем'янчук

detpetrom@gmail.com

*Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка,
м. Тернопіль, Україна*

Упродовж останніх років дослідження стану здоров'я населення є чи не найпріоритетнішим напрямком досліджень у медичній географії та суміжних галузях знань.

Зусилля вітчизняних і зарубіжних вчених спрямовані на:

- дослідження стану здоров'я населення у зв'язку з якістю і рівнем життя населення [15, 32, 36 та ін.] (інтегральний напрямок);
- розробку інтегральних показників стану здоров'я населення [4, 25 та ін.], в тому числі й репродуктивного [9] (математико-статистичний напрямок);